

Секція Освітні науки	
УДК 37.017.4:33]:001.89(477)"19/20"	
Дата першого надходження статті до видання	2026-06-30
Дата прийняття статті до друку після рецензування	2026-07-30
Дата публікації/оприлюднення	2026-07-30

Гене́за поняття «економі́чне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Опалюк Тетяна Леонідівна

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету спеціальної освіти,
психології і соціальної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський,

тел.: +380984557571,

e-mail: opalyuk.tetyana@kpnpu.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0003-1704-4184>.

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз генези поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття. Простежено еволюцію наукових підходів до його трактування відповідно до трансформації соціально-економічних умов, розвитку педагогічної теорії та модернізації системи освіти. Розкрито особливості зміни змістових компонентів економічного виховання, його мети, завдань і очікуваних результатів на різних етапах розвитку української політично-педагогічної думки. **Мета дослідження** полягає у науковому обґрунтуванні генези поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття, систематизації наукових підходів до його розуміння та розробці цілісної моделі еволюції цього поняття відповідно до суспільно-економічних і освітніх трансформацій. **Методи дослідження:** аналіз, синтез, узагальнення, порівняльно-історичний аналіз, систематизація наукових джерел, історико-педагогічний метод, моделювання. **Основні результати:** систематизовано вітчизняні та зарубіжні наукові підходи до розуміння економічного виховання; визначено основні етапи еволюції змісту поняття; виявлено закономірності переходу від знаннєвої моделі економічної освіти до компетентнісного підходу; розроблено модель генези поняття «економічне виховання», яка відображає зміну його змістових компонентів, провідної мети та очікуваних результатів відповідно до суспільних і освітніх змін. **Наукова новизна** одержаних результатів полягає у тому, що вперше обґрунтовано модель генези поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ ст., яка відображає еволюцію його змістових компонентів, цілей і результатів відповідно до суспільно-економічних та освітніх трансформацій; систематизовано наукові підходи до трактування поняття «економічне виховання» та простежено зміну його змістового наповнення. **Практичне значення** роботи визначається тим, що результати дослідження можуть бути використані під час розроблення навчально-методичного забезпечення з педагогіки та економічної освіти, у процесі підготовки майбутніх педагогів, підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників, а також у подальших дослідженнях проблем економічного виховання, економічної культури та фінансової грамотності.

Ключові слова: економічне виховання, економічна освіта, економічна компетентність, економічна культура, фінансова грамотність, підприємливість, компетентнісний підхід, генеза поняття, педагогічна думка, науковий дискурс.

The origins of the concept of «economic education» in Ukrainian academic discourse in the late 20th and early 21st centuries

Opaliuk Tetiana Leonidivna,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Dean of the Faculty of Special Education, Psychology and Social Work,
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University,
Kamianets-Podilskyi,
тел.: +380984557571,
<https://orcid.org/0000-0003-1704-4184>
e-mail: opalyuk.tetyana@kpnu.edu.ua

Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the origins of the concept of 'economic education' in Ukrainian academic discourse from the late 20th to the early 21st century. It traces the evolution of academic approaches to its interpretation in line with changes in socio-economic conditions, developments in pedagogical theory and the modernisation of the education system. It reveals the specific features of changes in the content components of economic education, its aims, objectives and expected outcomes at various stages in the development of Ukrainian political and pedagogical thought. **The aim of the study** is to provide a scientific justification for the genesis of the concept of 'economic education' in the domestic academic discourse of the late 20th and early 21st centuries, to systematise academic approaches to its understanding, and to develop a comprehensive model of the evolution of this concept in line with socio-economic and educational transformations. **Research methods:** analysis, synthesis, generalisation, comparative-historical analysis, systematisation of academic sources, the historical-pedagogical method, modelling. **Main results:** domestic and international academic approaches to understanding economic education have been systematised; the main stages in the evolution of the concept's content have been identified; patterns in the transition from a knowledge-based model of economic education to a competence-based approach have been revealed; a model of the genesis of the concept of 'economic education' has been developed, reflecting changes in its content components, primary objective and expected outcomes in line with social and educational changes. **The scientific novelty** of the findings lies in the fact that, for the first time, a model has been developed to explain the genesis of the concept of 'economic education' within the domestic academic discourse of the late 20th and early 21st centuries, which reflects the evolution of its substantive components, objectives and outcomes in line with socio-economic and educational transformations; scientific approaches to the interpretation of the concept of 'economic education' have been systematised and changes in its content have been traced. **The practical significance** of this work lies in the fact that the research findings can be utilised in the development of teaching and learning materials for pedagogy and economic education, in the training of future teachers, in the professional development of academic and teaching staff, as well as in further research into issues of economic education, economic culture and financial literacy.

Keywords: economic education, economic literacy, economic competence, economic culture, financial literacy, entrepreneurship, competence-based approach, genesis of the concept, pedagogical thought, scientific discourse.

Вступ

Актуальність проблеми. Сучасний розвиток українського суспільства, становлення ринкової економіки, цифровізація всіх сфер життя та інтеграція України до європейського освітнього простору зумовлюють зростання ролі економічного виховання як важливої складової формування особистості. Від рівня економічної

культури, фінансової грамотності та здатності людини приймати обґрунтовані економічні рішення значною мірою залежить її успішна соціальна й професійна самореалізація. У зв'язку з цим економічне виховання перестає розглядатися лише як засіб засвоєння економічних знань і дедалі більше набуває ознак комплексного педагогічного процесу, спрямованого на розвиток компетентної, відповідальної та підприємливої особистості.

Водночас аналіз наукової літератури свідчить, що зміст поняття «економічне виховання» змінювався під впливом суспільно-економічних перетворень, розвитку педагогічної науки та оновлення освітніх пріоритетів. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених економічній освіті, фінансовій грамотності, економічній компетентності й підприємливості, питання історії становлення самого поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі досі не отримало цілісного висвітлення. Недостатньо простежено еволюцію наукових підходів до його трактування, зміну змістових компонентів, цілей та очікуваних результатів відповідно до різних етапів розвитку педагогічної думки.

Саме тому актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизувати наукові підходи до розуміння економічного виховання, виявити закономірності його розвитку та узагальнити еволюцію цього поняття в контексті суспільних і освітніх трансформацій кінця XX – початку XXI століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади економічного виховання висвітлено у працях А. Нісімчука [7], О. Падалки [7], О. Шпака [7], О. Аксьонової [1], М. Вачевського [2], В. Мадзігона [2], Я. Матвісіва [6] та А. Федоровича [6], які розкривають сутність економічної освіти, особливості формування економічного мислення та педагогічні умови підготовки особистості до життя в умовах ринкової економіки. Значну увагу питанням економічної грамотності, економічної культури та життєвої компетентності приділено у працях Н. Грами [4], І. Пронікової [10], В. Ворох [3] і Т. Коломоець [3], П. Сауха [13], Т. Лукомської [5], В. Проскури [11], Г. Товканець [11] і Г. Білак [11]. Їхні дослідження відображають сучасну тенденцію переходу від знаннєвої моделі економічної підготовки до компетентнісного підходу, орієнтованого на розвиток відповідальної економічної поведінки та здатності особистості приймати обґрунтовані рішення.

Вагоме значення для осмислення досліджуваної проблематики мають і праці зарубіжних учених. У дослідженнях S. Bowles [15] і W. Carlin [15], T. Kaiser [17] і L. Menkhoff [17], S. Pooniya [19], S. Oltulular [18], S. Pühringer [20] та L. Bäuerle [20] розглянуто сучасні тенденції розвитку економічної освіти, проблеми формування фінансової грамотності, економічної компетентності та необхідність оновлення змісту економічної підготовки відповідно до викликів сучасного суспільства. Окремі дослідження акцентують увагу на необхідності посилення практичної спрямованості економічної освіти, розвитку критичного мислення та здатності застосовувати економічні знання в реальних життєвих ситуаціях.

Водночас аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що більшість досліджень присвячено окремим аспектам економічної освіти, економічної компетентності, фінансової грамотності чи підприємливості. Натомість еволюція поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI століття, зміна його змістових компонентів і наукових підходів до трактування ще не стали предметом комплексного історико-педагогічного дослідження, що й зумовлює необхідність подальшого наукового аналізу.

Виділення невирішеної частини проблеми. Незважаючи на вагомий внесок вітчизняних і зарубіжних учених у дослідження економічної освіти, економічної культури, фінансової грамотності, підприємливості та економічної компетентності особистості, питання розвитку поняття «економічне виховання» залишається

недостатньо розробленим. У більшості наукових праць увага зосереджується на окремих аспектах економічної підготовки здобувачів освіти, методичних засадах викладання економічних дисциплін або формуванні економічної компетентності, тоді як еволюція самого поняття «економічне виховання» розглядається лише фрагментарно.

Потребує подальшого наукового осмислення зміна змісту цього поняття під впливом суспільно-економічних трансформацій, розвитку педагогічної науки та впровадження компетентнісного підходу в освіті. Відсутність узагальненого бачення етапів становлення економічного виховання, його змістових компонентів і провідних наукових підходів ускладнює цілісне розуміння закономірностей розвитку цього педагогічного явища.

Мета статті полягає у дослідженні генези поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI століття, систематизації наукових підходів до його розуміння та узагальненні основних тенденцій розвитку його змісту.

Наукова новизна. У дослідженні систематизовано наукові підходи до розуміння поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI ст., простежено еволюцію його змістових компонентів та розроблено модель генези поняття, яка відображає зміну цілей, змісту й результатів економічного виховання відповідно до суспільно-економічних трансформацій.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані під час розроблення навчально-методичного забезпечення з педагогіки та економічної освіти, у підготовці майбутніх педагогів, підвищенні кваліфікації вчителів, а також у подальших наукових дослідженнях, присвячених проблемам економічного виховання, економічної культури та фінансової грамотності.

Методологія

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціальних методів дослідження. *Аналіз* застосовано для вивчення вітчизняних і зарубіжних наукових праць, присвячених проблемам економічного виховання, економічної освіти, економічної культури та економічної компетентності. *Синтез* дав змогу інтегрувати результати опрацювання наукових джерел у цілісне уявлення про розвиток поняття «економічне виховання». *Узагальнення* використано для формулювання висновків щодо основних тенденцій еволюції досліджуваного поняття. *Порівняльно-історичний аналіз* забезпечив зіставлення наукових підходів різних періодів та виявлення особливостей трансформації змісту економічного виховання відповідно до суспільно-економічних і освітніх змін. *Систематизацію наукових джерел* застосовано для впорядкування наукових поглядів, концепцій і підходів до трактування поняття «економічне виховання». *Історико-педагогічний метод* використано для дослідження етапів становлення та розвитку поняття у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI століття. *Метод моделювання* дав змогу розробити модель генези поняття «економічне виховання», яка відображає еволюцію його змістових компонентів, провідної мети та очікуваних результатів.

Джерела даних. Інформаційну основу дослідження становлять праці вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені проблемам економічного виховання, економічної освіти, формування економічної культури, фінансової грамотності та економічної компетентності особистості. У процесі дослідження опрацьовано монографії, навчальні посібники, статті у фахових наукових виданнях, матеріали міжнародних рецензованих журналів, а також електронні наукові ресурси.

Інструменти аналізу. Підготовку та опрацювання текстових матеріалів здійснено із використанням Microsoft Word, який застосовувався для систематизації наукових джерел, порівняння наукових підходів, узагальнення результатів дослідження та

розроблення авторської моделі генези поняття «економічне виховання». Для пошуку, добору та верифікації наукових публікацій використано електронні наукові інформаційні ресурси, зокрема Google Scholar, а також наукометричні бази даних Scopus і Web of Science, що дало змогу відібрати актуальні вітчизняні й зарубіжні джерела відповідно до тематики дослідження.

Обмеження дослідження. Дослідження обмежується аналізом розвитку поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI століття. У роботі основну увагу зосереджено на теоретичних підходах, представлених у наукових публікаціях українських і зарубіжних дослідників, без аналізу практичних результатів упровадження моделей економічного виховання в закладах освіти. Крім того, дослідження не охоплює особливостей розвитку поняття в інших історичних періодах та не передбачає експериментальної перевірки запропонованої моделі генези, що може стати предметом подальших наукових розвідок.

Результати

Аналізуючи науково-практичні передумови становлення уявлень про економічне виховання, варто зазначити, що в Україні активне обговорення цього напрямку розпочалося лише наприкінці XX століття. Натомість у західній науковій традиції проблематика економічного виховання привертала увагу значно раніше — ще на етапі формування та розвитку ринкової економіки. Саме в середині XX століття там почали активно розвиватися теоретичні підходи до економічного виховання та економічної соціалізації особистості, у тому числі з урахуванням її формування вже з дитячого віку.

Питання економічної освіти, формування людського капіталу та економічної віддачі від освітніх вкладень розглядалися ще у працях відомих економістів XVIII–XIX століть, зокрема А. Сміта, А. Маршалла та Дж. Стюарта Мілля, самостійного статусу ця дисципліна набула лише у 1950-х роках. Саме в цей період дослідники почали системно аналізувати взаємозв'язок освіти з економічним розвитком, розподілом доходів, фінансуванням освітньої сфери та іншими соціально-економічними процесами, що сприяло становленню економічної освіти як окремого напрямку наукових досліджень [19].

На думку Р. Hardwick, J. Khan та B. Langmead, людські потреби практично не мають меж, тоді як ресурси, необхідні для їх задоволення, завжди є обмеженими. Це повною мірою стосується й освітньої сфери, де численні потреби зумовлюють попит на дефіцитні ресурси. Оскільки різні освітні потреби претендують на одні й ті самі ресурси, між ними виникає конкуренція. За таких умов насамперед забезпечуються ті потреби, які є найбільш актуальними та пріоритетними. Через обмеженість фінансових, матеріальних і кадрових можливостей неможливо одночасно реалізувати всі освітні запити. Саме тому особи, відповідальні за управлінські рішення, змушені визначати пріоритети та обирати між альтернативними напрямками використання ресурсів. Отже, економіка освіти досліджує принципи ефективного розподілу й використання обмежених освітніх ресурсів для максимально можливого задоволення необмежених освітніх потреб [19].

Слід зазначити, що на початкових етапах розвитку уявлень про економічне виховання та соціалізацію дітей сформувалося кілька теоретичних підходів до розуміння цього процесу. Серед них виділяли соціально-антропологічний, психоаналітичний, підхід нормативно-біологічного дозрівання, генетичний (конституціональний), теорію наuczіння та когнітивний підхід. Кожен із них по-своєму пояснював, як у дитини поступово формуються уявлення про економічні відносини: через вплив культури й середовища, внутрішні психологічні механізми, природні вікові зміни або ж через навчання й досвід.

З плином часу ці численні концепції були узагальнені, і в науковому просторі закріпилися три основні підходи: когнітивний, що акцентує увагу на розвитку мислення

та розуміння економічних явищ; біхевіористський, який пояснює поведінку через зовнішні стимули та реакції; та інтеракціоністський, що розглядає формування економічних уявлень як результат взаємодії дитини з соціальним середовищем [3].

Наприкінці XX століття в наукових дослідженнях поступово формується уявлення про економічну грамотність як важливий компонент раннього розвитку особистості. Зокрема, Н. Грама, обґрунтовуючи значущість її формування в дітей дошкільного віку, підкреслює, що вже на цьому етапі дитина долучається до елементарних форм економічних відносин у межах сім'ї, які охоплюють процеси виробництва, обміну, розподілу та споживання матеріальних благ.

У зв'язку з цим дослідниця наголошує на необхідності закладання в дошкільному віці базових особистісних якостей – працелюбності, ощадливості, ініціативності, організованості, самостійності, практичності та діловитості. Важливим також є формування розумних економічних потреб, уміння співвідносити власні бажання з реальними можливостями, а також усвідомлення того, що саме особиста сумлінна праця є основним засобом задоволення потреб [4].

Проблематику шкільної економічної освіти в Україні кінця XX – початку XXI століття активно досліджували педагогічні, психологічні та економічні науковці. Значний внесок у її розроблення зробили О. Аксьонова («Методика викладання економіки») [1], М. Вачевський та В. Мадзігон («Основи економіки») [2], А. Нісімчук і О. Падалка («Сучасні педагогічні технології»)[7], а також О. Шпак («Економічна підготовка педагогічних кадрів у системі безперервної освіти») [7].

Зокрема, А. Нісімчук та О. Падалка розглядали економічну освіту як процес засвоєння знань, умінь і навичок, що спрямований на формування економічного мислення та соціально-психологічних якостей особистості [7].

У працях О. Аксьонової економічна освіта трактується як система методичних підходів до викладання економічних дисциплін у школі, що забезпечує формування в учнів базових економічних знань і практичних умінь, необхідних для розуміння сучасних господарських процесів [1].

М. Вачевський та В. Мадзігон акцентують увагу на тому, що економічна освіта має прикладний характер і спрямована на формування в учнів умінь орієнтуватися в економічному середовищі, застосовувати знання у повсякденному житті та приймати обґрунтовані економічні рішення [2].

О. Шпак розглядає економічну підготовку педагогічних кадрів як важливу складову неперервної освіти, що забезпечує готовність учителя до формування в учнів економічної культури, мислення та відповідальної економічної поведінки [7].

Реформування економічної системи суттєво підвищило значущість економічних знань у суспільному житті України. За умов ринкової економіки від учасників господарської діяльності вимагається глибше розуміння економічних процесів, усвідомлення власної відповідальності за результати праці та прийняті рішення. Світовий досвід показує, що в умовах становлення ринку провідну роль відіграють ринкові інститути, кількість і вплив яких поступово зростають. Саме вони формують відповідне економічне середовище, у якому взаємодія продавця і покупця відбувається за ринковими правилами.

Водночас побудова цивілізованих ринкових відносин в Україні неможлива без належного рівня економічної грамотності учасників ринку, що забезпечує ефективний і взаємовигідний обмін. Окремою важливою проблемою залишається трансформація економічного світогляду населення, у чому ключова роль належить саме шкільній економічній освіті [10].

Початок XXI століття став новим етапом у розвитку економічного виховання. Зміни в суспільстві, поширення цифрових технологій, інтеграція України до світового економічного простору та модернізація освіти зумовили перегляд традиційних підходів

до економічної підготовки дітей і молоді. У центрі уваги дослідників опинилося не лише засвоєння економічних понять, а й формування в особистості здатності використовувати набуті знання в реальному житті.

Я. Матвісів та А. Федорович, розкриваючи зміст поняття «економічна освіта», акцентують увагу на комплексі знань, умінь і навичок, які мають бути сформовані в учнів. До них належать розуміння економічних законів і основних економічних категорій, усвідомлення закономірностей розвитку суспільного виробництва, значення праці в житті суспільства та основ економічної політики держави. Важливим результатом економічної освіти автори також вважають набуття навичок здійснення економічних розрахунків, уміння аналізувати економічні явища й процеси, а також здатність організовувати та здійснювати економічну діяльність [6].

О. Степанов та М. Фіцула зазначають, що розвиток економічних навичок у дітей передбачає формування вмінь планувати власний бюджет, доходи й витрати, а також раціонально підходити до вибору та використання товарів. Крім того, важливим є виховання усвідомленого ставлення до власного здоров'я, режиму дня та способу життя [14].

І. Пронікова [10] вважає, що економічна компетентність найінтенсивніше формується у процесі професійної діяльності, де закладаються основи економічної поведінки, що надалі коригується залежно від конкретних ситуацій і може змінюватися при переході до іншого виду діяльності або її припиненні. Вона виступає інтегрованою складовою загальної системи компетентностей особистості, виконуючи роль їх невід'ємного компонента. Водночас економічна компетентність включає елементи інших компетентностей, оскільки економічна, трудова, екологічна, правова, моральна та інші її види є взаємопов'язаними складовими єдиної структури свідомості людини, що постійно перетинаються та взаємодіють між собою.

Економічне виховання істотно розширює життєві та професійні можливості випускників закладів загальної середньої освіти. Сьогодні економічна грамотність розглядається як обов'язковий компонент підготовки сучасного громадянина, а рівень економічної культури населення виступає важливою передумовою формування економічно сильної та незалежної держави.

Розвиток ринкової економіки в Україні, удосконалення суспільних відносин і виховання громадян з високим рівнем національної свідомості зумовлюють необхідність посилення економічного виховання як серед молоді, так і серед населення загалом.

Переорієнтація на ринкові умови господарювання потребує не лише теоретичних знань з економіки, а й умінь застосовувати їх на практиці в різних формах організації виробництва від державних підприємств до приватного підприємництва [10].

Т. Гільберг, С. Капіруліна та А. Довгань розкриваючи зміст поняття «економічна освіта», конкретизують перелік знань, умінь і навичок, які має опанувати молодь. Йдеться про засвоєння економічних законів і категорій, усвідомлення ролі праці в суспільному розвитку, розуміння засад економічної політики держави. Крім того, важливими є формування навичок здійснення економічних розрахунків, уміння аналізувати економічні процеси та явища, а також здатність організовувати економічну діяльність [8].

На думку П. Сауха, економічна освіта сучасності має бути спрямована насамперед на формування практично значущих знань, які допомагають людині успішно орієнтуватися в умовах динамічних суспільних і економічних змін. Особливо виразно це проявляється в необхідності опановувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології та цифрові засоби. Водночас адаптація до нових умов не зводиться лише до засвоєння окремих дій чи алгоритмів. Вона передбачає готовність особистості до постійного саморозвитку, відкритість до змін і здатність накопичувати новий досвід.

Саме сформована адаптивна компетентність забезпечує можливість ефективно використовувати набуті знання й уміння в нових ситуаціях, застосовуючи їх для розв'язання різноманітних навчальних і практичних завдань [13].

Сучасні дослідники, такі, як S. Bowles та W. Carlin, доводять, що економічна освіта формує основу для аналізу економічної політики як на національному, так і на глобальному рівнях, водночас розвиваючи в них аналітичне мислення, необхідне для виявлення економічних проблем та пошуку шляхів їх розв'язання [15]. Окрім цього, як, зазначають Т. Kaiser та L. Menkhoff, вона охоплює елементи фінансової грамотності, завдяки чому здобувачі освіти опановують базові знання з управління особистими фінансами, інвестування та економічної етики. Розуміння етичного виміру економічних процесів сприяє усвідомленню соціальних наслідків економічних рішень і формує більш відповідальне ставлення до них [17].

Загалом економічна освіта спрямована не лише на накопичення знань, а й на розвиток критичного й аналітичного мислення, підготовку здобувачів до викликів глобальної економіки та формування їх здатності робити внесок у сталий економічний розвиток суспільства.

Сучасна економічна освіта перебуває на етапі суттєвих змін, які зумовлені розвитком цифрової економіки та трансформаціями на ринку праці. Класична освітня модель, що тривалий час базувалася на послідовності «знання – уміння – навички», сьогодні вже не повною мірою відповідає актуальним вимогам. Роботодавці все частіше очікують від фахівців не лише теоретичної підготовки, а й здатності швидко реагувати на зміни, ефективно розв'язувати практичні завдання та впевнено працювати в умовах цифрового середовища.

Водночас протягом тривалого часу простежується розрив між академічною освітою, орієнтованою переважно на передавання знань, і запитами ринку праці, який потребує практико-орієнтованих фахівців із розвиненими цифровими компетентностями. Подібна проблема характерна не лише для України, а й для багатьох країн Європи, що підтверджується результатами дослідження якості економічної освіти, здійсненого Ш. Пюрінгером та Л. Боєрле [20].

У відповідь на ці виклики в науковому дискурсі формується оновлений підхід до економічної освіти, який, за Т. Лукомською, передбачає розширення традиційної моделі «знання – уміння – навички» до більш комплексної структури, що включає також досвід діяльності та компетентність. Такий підхід дає змогу поєднати фундаментальну теоретичну підготовку з практичним навчанням, забезпечити набуття реального професійного досвіду та розвиток інтегрованих компетентностей.

Як підкреслює дослідниця, впровадження компетентнісного підходу в економічній освіті, який ґрунтується на поєднанні теорії та практики, сприятиме підвищенню рівня професійної та особистісної підготовки випускників економічних спеціальностей, а також зміцненню статусу таких фахівців у сучасній професійній структурі суспільства [5].

Як зазначає В. Проскура, Г. Товканець та Г. Білак, результатом економічного виховання особистості є сформований рівень фінансової грамотності та загальна економічна компетентність. У Концепції Нової української школи економічну компетентність визначено як здатність генерувати нові ідеї та ініціативи, реалізовувати їх у практичній діяльності з метою підвищення власного соціального статусу й добробуту, а також сприяння розвитку суспільства і держави. Вона також передбачає вміння раціонально поводитися з ресурсами, ефективно використовувати особисті заощадження та приймати обґрунтовані рішення у сфері зайнятості, фінансів та інших економічних питань [11].

Формування цієї компетентності розпочинається ще в шкільні роки, однак не завершується на жодному з етапів формальної освіти, адже розвивається протягом

усього життя у процесі соціалізації та набуття практичного досвіду економічної діяльності. З урахуванням її безперервного характеру дослідники виокремлюють низку складових, серед яких: уміння аналізувати й узагальнювати економічну інформацію, застосовувати набуті знання на практиці, адаптуватися до змін економічного середовища, переносити знання в нові ситуації, проявляти інноваційність, здійснювати організаційно-управлінську взаємодію в групі, стимулювати різні погляди та підходи, а також заохочувати креативну економічну поведінку.

Узагальнення досліджень дало змогу простежити закономірну еволюцію його змісту: від переважного ототожнення з економічною освітою та засвоєнням економічних знань до розуміння економічного виховання як цілісного процесу формування економічної компетентності, економічної культури, підприємливості, фінансової грамотності та здатності особистості приймати відповідальні економічні рішення. З огляду на це запропоновано модель генези поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI століття, яка відображає зміну домінуючих наукових підходів, змістових компонентів і очікуваних результатів економічного виховання на різних етапах його розвитку (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Модель генези поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI ст.

Етап розвитку	Характеристика поняття економічного виховання	Провідні наукові підходи та дослідники
Кінець XX ст.	Економічне виховання розглядається переважно через призму економічної освіти та теорії людського капіталу. Основна увага приділяється засвоєнню економічних знань, підготовці людини до продуктивної праці та економічної діяльності.	Теорія людського капіталу (Г. Беккер, Р. Солоу, Р. Лукас, Р. Барро, Р. Фогель); концепція ринкової освіти (М. Фрідман).
Кінець XX – початок XXI ст.	Економічне виховання набуває педагогічного змісту. Воно трактується як процес розвитку економічного мислення, економічної культури, відповідального ставлення до праці та підготовки особистості до життя в умовах ринкової економіки.	А. Нісімчук, О. Падалка, О. Аксьонова, М. Вачевський, В. Мадзігон, О. Шпак, Н. Грама.
Початок XXI ст. – сучасний етап	Зміст економічного виховання розширюється до компетентнісної моделі. Поряд із економічними знаннями важливими стають фінансова грамотність, підприємливість, цифрові компетентності, критичне мислення, здатність адаптуватися до змін і приймати відповідальні економічні рішення.	Я. Матвісів, А. Федорович, І. Пронікова, П. Саух, Т. Лукомська, В. Проскура, Г. Товканець, Г. Білак; S. Bowles, W. Carlin, T. Kaiser, L. Menkhoff.

З метою узагальнення виявлених тенденцій запропоновано узагальнення еволюції змістових компонентів поняття «економічне виховання», яка відображає послідовну зміну його провідної мети, змістового наповнення та очікуваних результатів відповідно до трансформації суспільних потреб і розвитку вітчизняної педагогічної думки (див. таблиця 2). Вони ґрунтуються на зіставленні наукових підходів кінця XX – початку XXI століття та відображають закономірну зміну пріоритетів економічного виховання (від накопичення економічних знань до формування економічної компетентності особистості).

Таблиця 2.

Змістові компоненти поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI ст.

Критерій	Кінець XX ст.	Початок XXI ст.	Сучасний етап
Наукове розуміння	Засвоєння економічних знань	Формування економічного мислення та економічної культури	Формування економічної компетентності
Провідна мета	Підготовка до економічної діяльності	Адаптація особистості до ринкових умов	Розвиток економічно компетентної, підприємливої особистості
Основний зміст	Економічна освіта	Економічна культура, відповідальна економічна поведінка	Фінансова грамотність, підприємливість, цифрові компетентності, критичне мислення
Очікуваний результат	Економічні знання та практичні вміння	Готовність до життя в умовах ринкової економіки	Здатність приймати відповідальні економічні рішення та навчатися впродовж життя

Обговорення

Інтерпретація результатів. Важливо зазначити, що нині система освіти виконує значно ширшу роль, ніж лише передача знань і формування вмінь. Вона покликана забезпечувати узгодження інноваційних процесів, що відбуваються в соціокультурній та економічній сферах, поєднуючи їх у цілісну систему розвитку. Водночас освіта має не лише використовувати результати суспільних змін, а й сприяти їх науковому осмисленню, забезпечуючи послідовність і системність упровадження нововведень замість розрізнених і нескоординованих практичних дій [12].

За таких умов змінюється і суспільне призначення освіти. Вона дедалі більше виступає не просто окремою галуззю, а важливим соціальним інститутом, який активно впливає на розвиток різних сфер суспільного життя. Освіта стає одним із ключових чинників суспільного поступу, оскільки сприяє консолідації інноваційних процесів, формуванню нового способу мислення та розвитку особистостей, здатних ініціювати й реалізовувати позитивні зміни в економічному, соціальному та культурному середовищі.

Проведене дослідження підтвердило, що розвиток поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі безпосередньо пов'язаний зі змінами соціально-економічних умов і трансформацією освітніх пріоритетів. Якщо наприкінці XX століття науковці переважно зосереджувалися на формуванні економічних знань, умінь і навичок, необхідних для адаптації до ринкової економіки, то на початку XXI століття економічне виховання дедалі частіше розглядається як комплексний процес розвитку економічної компетентності особистості. Встановлено також, що сучасні дослідження розширюють зміст цього поняття, поєднуючи економічну культуру, фінансову грамотність, підприємливість, цифрові компетентності, критичне мислення та готовність до прийняття відповідальних економічних рішень. Це свідчить про поступовий перехід від знаннєво орієнтованої моделі до компетентнісного підходу, у межах якого економічне виховання розглядається як безперервний процес розвитку особистості відповідно до сучасних суспільних викликів.

Порівняння з іншими дослідженнями. Аналіз наукових праць представників економічної думки другої половини XX століття свідчить, що в цей період відбулося

істотне переосмислення ролі освіти в суспільному розвитку. Якщо раніше освіта розглядалася переважно як соціокультурний інститут, то в працях Г. Беккера, Р. Лукаса, Р. Солоу, Р. Барро, Р. Фогеля, Н. Г. Менк'ю та М. Фрідмана вона дедалі частіше інтерпретується як економічний ресурс, що забезпечує формування людського капіталу та створює передумови для довгострокового економічного зростання.

Більшість дослідників відійшли від трактування освіти виключно як соціального інституту, дедалі частіше розглядаючи її як один із ключових чинників економічного розвитку, зростання продуктивності праці та накопичення людського капіталу. Саме в цей період закладаються теоретичні засади, які згодом стали важливими для формування сучасних уявлень про економічне виховання.

Попри спільність загальної ідеї, акценти у працях окремих учених помітно різнилися. Так, Г. Беккер пов'язував економічну цінність освіти з раціональним вибором людини, яка оцінює витрати й очікувані результати інвестування у власний розвиток. На відміну від нього, Р. Лукас, Р. Солоу та Р. Фогель більше уваги приділяли впливу освіти на довгострокові процеси економічного зростання, підкреслюючи її значення для розвитку людського капіталу, технологічних змін та підвищення продуктивності. У концепції Р. Барро провідне місце посідає проблема ефективності освітньої політики: на його думку, вирішальне значення має не стільки масштаб фінансування освіти, скільки результативність використання вкладених ресурсів.

Дещо інший погляд запропонував М. Фрідман. Його міркування були зосереджені передусім на механізмах функціонування самої освітньої системи. Науковець обґрунтовував переваги конкурентного середовища, вважаючи, що саме воно здатне забезпечити підвищення якості освітніх послуг та ефективніше використання фінансових ресурсів. Водночас Н. Г. Менк'ю звертав увагу не лише на економічну віддачу від освіти, а й на її роль у формуванні економічного мислення, необхідного для прийняття виважених рішень як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях [18].

Порівняння наведених підходів дає підстави стверджувати, що для більшості економістів цього періоду визначальним залишалося дослідження економічних наслідків освіти. У центрі їхньої уваги перебували питання продуктивності, конкурентоспроможності, економічного зростання, інноваційного розвитку та ефективності інвестицій у людський капітал. Водночас проблематика власне економічного виховання ще не була виокремлена в самостійний напрям наукових досліджень. Формування економічних цінностей, економічної культури, відповідальної поведінки та економічної свідомості особистості розглядалося лише опосередковано через загальну функцію освіти.

Порівняльний аналіз наукових підходів дає змогу простежити поступову трансформацію змісту поняття економічного виховання. Якщо в дослідженнях другої половини ХХ століття основна увага зосереджувалася на економічній доцільності освіти, розвитку людського капіталу та її впливі на економічне зростання, то в українському науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ століття акценти поступово зміщуються у педагогічну площину. Економічне виховання починають розглядати не лише як засіб засвоєння економічних знань, а як процес формування економічної культури, відповідального ставлення до праці, фінансової грамотності та готовності особистості до самостійного прийняття економічних рішень.

У працях А. Нісімчука, О. Падалки, О. Аксьонової, М. Вачевського, В. Мадзігона та О. Шпака економічна освіта вже трактується як цілеспрямований процес формування економічного мислення, практичних умінь і готовності особистості діяти в умовах ринкової економіки.

Подальший розвиток наукової думки свідчить про розширення змісту самого поняття економічного виховання. Якщо дослідники кінця ХХ століття переважно акцентували увагу на засвоєнні економічних знань і підготовці до економічної

діяльності, то сучасні науковці: Я. Матвісів, А. Федорович, І. Пронікова, П. Саух, Т. Лукомська, В. Проскура, Г. Товканець, Г. Білак, а також зарубіжні дослідники S. Bowles, W. Carlin, T. Kaiser і L. Menkhoff розглядають економічне виховання значно ширше. У центрі їхньої уваги перебувають економічна та фінансова компетентність, підприємливість, цифрова грамотність, здатність адаптуватися до змін і приймати відповідальні економічні рішення. Це дає підстави стверджувати, що сучасне розуміння економічного виховання виходить за межі передачі економічних знань і дедалі більше пов'язується з формуванням економічної культури особистості, її готовності до безперервного навчання та ефективної діяльності в умовах динамічних соціально-економічних змін.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі комплексного аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових праць уточнено особливості розвитку поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI століття. У цій статті простежено зміну наукових підходів до його розуміння відповідно до трансформації соціально-економічних умов і розвитку педагогічної теорії. Систематизовано основні змістові компоненти економічного виховання, що домінували на різних етапах його становлення, та показано їх еволюцію. На основі узагальнення результатів дослідження розроблено модель генези поняття «економічне виховання», яка відображає зміну його провідної мети, змістового наповнення та очікуваних результатів упродовж досліджуваного періоду.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів для вдосконалення змісту економічної освіти й економічного виховання на різних рівнях освіти. Узагальнені наукові положення та запропонована модель генези поняття «економічне виховання» можуть бути використані під час розроблення освітніх програм, навчально-методичних матеріалів і курсів з педагогіки, теорії виховання, економічної освіти та методики її викладання. Матеріали дослідження доцільно застосовувати у процесі підготовки майбутніх педагогів, підвищення кваліфікації вчителів, а також під час виконання подальших наукових досліджень, присвячених проблемам економічного виховання, формування економічної культури, фінансової грамотності та економічної компетентності дітей і молоді.

Висновки

1. У результаті проведеного дослідження встановлено, що поняття «економічне виховання» у вітчизняному науковому дискурсі кінця XX – початку XXI століття зазнало суттєвої еволюції. Його зміст змінювався відповідно до суспільно-економічних перетворень, розвитку педагогічної науки та модернізації освітньої системи, що сприяло розширенню цілей і завдань економічного виховання.

2. Систематизація наукових джерел дала змогу визначити основні підходи до трактування поняття «економічне виховання» та встановити, що сучасні дослідження поступово зміщують акцент із формування економічних знань і навичок на розвиток економічної компетентності, фінансової грамотності, підприємливості, економічної культури та відповідальної економічної поведінки особистості.

3. Результати історико-педагогічного аналізу засвідчили, що розвиток поняття «економічне виховання» відбувався поетапно: від його розуміння як складової трудового виховання та економічної підготовки до сучасного трактування як комплексного педагогічного процесу, спрямованого на формування особистості, здатної приймати обґрунтовані економічні рішення в умовах динамічних суспільних змін.

4. Одним із основних результатів дослідження стало розроблення моделі генези поняття «економічне виховання», яка відображає етапи його розвитку, трансформацію змістових компонентів, зміну провідної мети та очікуваних результатів відповідно до суспільно-економічних і освітніх трансформацій кінця XX – початку XXI століття.

5. Отримані результати розширюють наукові уявлення про розвиток економічного виховання як педагогічного феномена та можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для подальших історико-педагогічних досліджень, удосконалення змісту економічної освіти, розроблення сучасних освітніх програм і навчально-методичного забезпечення. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є дослідження особливостей реалізації економічного виховання в умовах цифрової трансформації освіти та розвитку компетентнісної моделі навчання.

Список використаних джерел

1. Аксьонова О. В. Методика викладання економіки: Навчальний посібник. Київ, 1998. 280 с.
2. Вачевський М. В., Мадзігон В. М. Основи економіки. Навчальний посібник для учнів ліцеїв, коледжів, гімназій та загальноосвітніх шкіл 10 – 11– 12 класів. Київ. 2007. 612 с.
3. Ворох В. І., Коломоець Т. Г. Поняття економічного виховання та його зв'язок із спорідненими категоріями. *Науковий часопис. Випуск 43. Корекційна педагогіка*. 2022. С. 1-15.
4. Грама Н. Г. Формування економічної грамотності у дітей дошкільного віку: монографія. Одеса, 1997. 216 с.
5. Лукомська Т. Проблеми якості економічної освіти в Україні та шляхи її подолання. *Український науковий журнал «Освіта регіону»*, (3). 2013. № 3. С. 431-436.
6. Матвісін Я., Федорович А. Педагогічні засади економічної освіти та виховання сучасної української молоді. *Трудова підготовка в закладах освіти*. 2006. № 2. С. 23–27.
7. Нісімчук А. С., Падалка О. С., Шпак О. Т. Сучасні педагогічні технології. Навчальний посібник. Київ, 2000. 368 с.
8. Основи споживчих знань: Навч.-метод. посіб. для загальноосв. навч. закл.: 1-12 кл. / Гільберг Т. В., Довгань А. І., Капіруліна С. Л. та ін.: за заг. ред. Бескової Н. В., Єрохіної А. С., Максименко К. О., Овчарук О. В. Київ: Навч. книга, 2008. 816 с.
9. Пронікова І. В. Базові поняття економічної освіти школярів в Україні (кінець XX – початок XXI століття). *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. 2018. Вип. 151(1). С. 218-221.
10. Пронікова І. В. Економічне виховання – основа формування життєвої компетентності молоді. *Актуальні проблеми педагогічної освіти в Україні та за кордоном. Розділ 3. Вісник №120. Серія: «Педагогічні науки»*. 2014. С. 175-178.
11. Проскура В., Товканець Г, Білак Г. Економічна компетентність у розвитку професійної майстерності майбутнього педагога. *Економічний простір*, 190, 2024. С. 122-127. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-23>.
12. Савчук Н. Економічна освіта в параметрах викликів сучасного соціуму: від науки до «корисного знання». *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи . Розділ 1. Серія «Філософські науки»*. 2023. С. 15-20.
13. Саух П. Ю. Сучасна освіта: портрет без прикрас: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2012. 382 с.
14. Степанов О. М., Фіцула М. М. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник. Видання 2-ге, виправлене, доповнене. Київ : Академ. видав, 2006. 520 с.
15. Bowles S., Carlin W. What students learn in economics 101: Time for a change. *Journal of Economic Literature*, 58(1), 2020. P. 176-214.
16. Gray, J., H. Goldstein and D. Jesson. Changes and improvements in schools' effectiveness: trends over five years, Research. *Research Papers in Education Volume 11, Number 1. Research Papers in Education 11(1)* 1996, P. 35-51.
17. Kaiser T., Menkhoff L. Financial education in schools: A meta-analysis of experimental studies. *Economics of Education Review*, 78, 2020. 35 p.

18. Oltulular S. Economics of Education: Examining from Different Perspectives. Economics of Education: Examining from Different Perspectives. Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey. 2024. URL: <https://rsisinternational.org/journals/ijriss/articles/economics-of-education-examining-from-different-perspectives/>.
19. Pooniya S. Economics of Education. International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR). June 2019, Volume 6, Issue 2. P. 52-58.
20. Pühringer S., Bäuerl L. What economics education is missing: therealworld. International Journal of Social Economics, 46(8), 2019. P. 977-991. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/196159/1/oek37.pdf>.

References

1. Aksyonova, O. V. (1998). *Metodyka vykladannia ekonomiky*. [Methods of Teaching Economics]: Textbook. Kyiv, 280 p.
2. Vachevskyi, M. V., & Madzihon, V. M. (2007). *Osnovy ekonomiky*. [Fundamentals of Economics]: Textbook for students of lyceums, colleges, gymnasiums and general secondary schools (Grades 10–12). Kyiv, 612 p.
3. Vorokh, V. I., & Kolomoiets, T. H. (2022). *Poniattia ekonomichnoho vykhovannia ta yoho zviazok iz sporidnenymy katehoriiami*. [The concept of economic education and its relationship with related categories]. *Scientific Journal. Special Education Series*, 43, 1–15.
4. Hrama, N. H. (1997). *Formuvannia ekonomichnoi hramotnosti u ditei doshkilnoho viku*. [Formation of economic literacy in preschool children]: Monograph. Odesa, 216 p.
5. Lukomska, T. (2013). *Problemy yakosti ekonomichnoi osvity v Ukraini ta shliakhy yii podolannia*. [Problems of the quality of economic education in Ukraine and ways to overcome them]. *Education of the Region*, (3), 431–436.
6. Matvisiv, Ya., & Fedorovych, A. (2006). *Pedahohichni zasady ekonomichnoi osvity ta vykhovannia suchasnoi ukrainskoi molodi*. [Pedagogical principles of economic education and upbringing of modern Ukrainian youth]. *Labour Training in Educational Institutions*, 2, 23–27.
7. Nisimchuk, A. S., Padalka, O. S., & Shpak, O. T. (2000). *Suchasni pedahohichni tekhnolohii*. [Modern Pedagogical Technologies]: Textbook. Kyiv, 368 p.
8. Hilberh, T. V., Dovhan, A. I., Kapirulina, S. L., et al. (2008). *Osnovy spozhyvchych znan*. [Fundamentals of Consumer Knowledge]: Educational and methodological guide for general secondary educational institutions (Grades 1–12). N. V. Bieskova, A. S. Yerokhina, K. O. Maksymenko, & O. V. Ovcharuk (Eds.). Kyiv: Navchalna Knyha, 816 p.
9. Pronikova, I. V. (2018). *Bazovi poniattia ekonomichnoi osvity shkolariv v Ukraini (kinets XX – pochatok XXI stolittia)*. [Basic concepts of economic education of schoolchildren in Ukraine (late 20th – early 21st century)]. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*, 151(1), 218–221.
10. Pronikova, I. V. (2014). *Ekonomichne vykhovannia – osnova formuvannia zhyttievoi kompetentnosti molodi*. [Economic education as the basis for the formation of youth life competence]. *Actual Problems of Pedagogical Education in Ukraine and Abroad. Bulletin*, 120, 175–178.
11. Proskura, V., Tovkanets, H., & Bilak, H. (2024). *Ekonomichna kompetentnist u rozvytku profesiinoi maisternosti maibutnoho pedahoha*. [Economic competence in the development of professional mastery of a future teacher]. *Economic Space*, 190, 122–127. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/190-23>
12. Savchuk, N. (2023). *Ekonomichna osvita v parametrakh vyklykiv suchasnoho sotsiumu: vid nauky do "korysnoho znannia"*. [Economic education within the challenges of modern society: from science to "useful knowledge"]. *Pedagogical Innovations: Ideas, Realities, Perspectives. Series "Philosophical Sciences"*, 15–20.

13. Saukh, P. Yu. (2012). *Suchasna osvita: portret bez prykras*. [Modern Education: A Portrait without Embellishment]: Monograph. Zhytomyr: Ivan Franko Zhytomyr State University Publishing House, 382 p.
14. Stepanov, O. M., & Fitsula, M. M. (2006). *Osnovy psykholohii i pedahohiky*. [Fundamentals of Psychology and Pedagogy]: Textbook (2nd ed., revised and expanded). Kyiv: Akademvydav, 520 p.
15. Bowles, S., & Carlin, W. (2020). What students learn in Economics 101: Time for a change. *Journal of Economic Literature*, 58(1), 176–214.
16. Gray, J., Goldstein, H., & Jesson, D. (1996). Changes and improvements in schools' effectiveness: Trends over five years. *Research Papers in Education*, 11(1), 35–51.
17. Kaiser, T., & Menkhoff, L. (2020). Financial education in schools: A meta-analysis of experimental studies. *Economics of Education Review*, 78.
18. Oltulular, S. (2024). *Economics of Education: Examining from Different Perspectives*. Recep Tayyip Erdoğan University, Turkey. URL: <https://rsisinternational.org/journals/ijriss/articles/economics-of-education-examining-from-different-perspectives/>
19. Pooniya, S. (2019). Economics of education. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*, 6(2), 52–58.
20. Pühringer, S., & Bäuerl, L. (2019). What economics education is missing: The real world. *International Journal of Social Economics*, 46(8), 977–991. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/196159/1/oek37.pdf>.